

บทที่ 6

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชุมชนคนจนในเมือง” ได้ข้อเสนอแนะแนวทางในการดำเนินงาน เพื่อเป็นทางเลือกให้กับชุมชนในการป้องกันและพัฒนาชุมชนให้มีความต่อเนื่อง โดยได้ตอบคำถามของการวิจัยข้อที่สอง คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนด้วยตนเองให้เกิดความต่อเนื่องในสถานการณ์ปกติ และได้ตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่สอง คือ เสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนให้เกิดกระบวนการ พัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง

การวิจัยนี้เสนอแนะแนวทางทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงปฏิบัติ ดังนี้ (1) การส่งเสริมกิจกรรมของชุมชน (2) การจัดการพื้นที่ของชุมชน (3) การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน (4) การสร้างองค์ความรู้ของชุมชน (5) การแก้ไขความยากจนของชุมชน (6) การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และ (7) การพัฒนาระบบบริหารจัดการชุมชน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการพัฒนาเพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนคนจนและเมืองที่ยั่งยืน

6.1 ข้อเสนอแนะการวิจัย

6.1.1 การส่งเสริมกิจกรรมของชุมชน

กิจกรรมชุมชนเป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาชุมชน ในแง่ของการทำให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชน สามารถสร้างความรู้สึกเป็น (sense of community) เป็นการปลูกฝังและเสริมสร้างทักษะให้กับเด็กและเยาวชน เป็นกลไกที่ปกป้องเด็กและเยาวชนจากอันตรายภายนอก และยังเป็นวิธีการสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอีกด้วย ซึ่งแนวทางในการส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนให้มีความต่อเนื่องมีดังนี้

(1) กิจกรรมหลักของชุมชน – ส่งเสริมการทำกิจกรรมหลักที่ชุมชนทำเป็นประจำทุกปี ได้แก่ งานประเพณี เทศกาลต่าง ๆ อาทิ งานปีใหม่และวันเด็ก งานวันลอยกระทง งานทำบุญประจำปี งานวันพ่อ งานวันแม่ เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่ชุมชนดำเนินการอยู่แล้วเพียงแต่เก็บรักษาการทำกิจกรรมร่วมกันให้คงอยู่ต่อไป และส่งเสริมกิจกรรมหลักที่ต้องอาศัยเวลาดำเนินการ

ในระยะยาว เช่น การขอมทรัพย์ การเรียนรู้ การไปศึกษาดูงาน การเป็นพี่เลี้ยง การเป็นศูนย์การเรียนรู้ โดยต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและต้องมีการติดตามผลการทำกิจกรรมในแต่ละครั้งเพื่อสรุปผลและต่อยอด อาทิ การสรุปผลที่ได้จากไปศึกษาดูงานมาใช้ประโยชน์ เป็นต้น

(2) กิจกรรมย่อยของชุมชน – กิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำร่วมกันในระยะสั้น ๆ ไม่มีผลต่อเนื่องแต่ควรทำอย่างสม่ำเสมอ โดยการทำกิจกรรมย่อยให้เป็นกิจวัตร เช่น ทำกิจกรรมทุกสัปดาห์หรือทุกเดือน เพื่อให้เกิดความเคยชิน สร้างความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันในการจัดกิจกรรม และเกิดความรู้สึกร่วมกันทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างการทำกิจกรรมย่อย เช่น การจับกลุ่มพูดคุยกันตอนเย็นหลังเลิกงานในพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน การนำอาหารมารับประทานร่วมกันในวันหยุดสุดสัปดาห์ การทำอาหารหรือขนมร่วมกันในวันหยุด การปลูกหรือรดน้ำต้นไม้ในพื้นที่ส่วนกลางทุกเย็น เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมย่อยนี้อาจเป็นเพียงการทำอะไรร่วมกันเล็กน้อย แต่สร้างให้คนในชุมชนรู้สึกว่าจะต้องทำร่วมกัน เพื่อรักษาความสัมพันธ์ของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

(3) กิจกรรมเฉพาะกลุ่ม - จัดกิจกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ได้แก่ กลุ่มเด็กเยาวชน กลุ่มสตรี/แม่บ้าน กลุ่มคนชรา กลุ่มวัยทำงาน เป็นต้น ทั้งนี้กิจกรรมของกลุ่มสตรีและกลุ่มเยาวชนได้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมแล้ว อาทิ เช่น กลุ่มแม่บ้านการประกอบอาชีพเสริม เยาวชนพิทักษ์คูคลอง เป็นต้น แต่ความต่อเนื่องเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้กิจกรรมสัมฤทธิ์ผล ส่วนการจัดกิจกรรมของกลุ่มคนชรา เช่น ออกกำลังกาย การจัดตั้งกลุ่มหรือชมรมผู้สูงอายุเพื่อทำประโยชน์ด้านต่าง ๆ และการจัดกิจกรรมการปลูกฝังเด็กและเยาวชน เพื่อสร้างจิตสาธารณะและสำนึกความเป็นเจ้าของชุมชน เช่น กิจกรรมเยาวชนรักสิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมประกวดวาดภาพ การจัดกิจกรรมแข่งขันกีฬา กิจกรรมการเก็บขยะ การจัดกิจกรรมประกวดบ้านและถนนสะอาด การจัดกิจกรรมพี่สอนน้องอ่านเขียน เป็นต้น

(4) แนวทางการสร้างความต่อเนื่องในการทำกิจกรรมของชุมชน - โดยการจัดงบประมาณส่วนหนึ่งเพื่อใช้เบิกจ่ายสำหรับการทำกิจกรรม การจูงใจให้คนในชุมชนอยากร่วมกิจกรรมด้วยให้รางวัลยกย่องเกียรติคุณ การจูงใจให้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนอยากจัดกิจกรรมของกลุ่มตน การสร้างวัฒนธรรมองค์กรชุมชน (building organization culture) ให้มีความเป็นชุมชน นักปฏิบัติ (community of practice) การอำนวยความสะดวกด้านพื้นที่ทำกิจกรรม การบริหารจัดการเวลาในการทำกิจกรรมให้มีความสมดุลเพราะคนในชุมชนมีภาระอาชีพทำให้มีข้อจำกัดด้านเวลาที่จะร่วมกิจกรรม โดยการแจ้งข่าวสารล่วงหน้าให้สมาชิกทราบก่อนทำกิจกรรมจะได้จัดตารางเวลาได้ถูกต้อง และการผลักดันเปลี่ยนแปลงตัวตนของคนในครัวเรือนมาร่วมกิจกรรม

6.1.2 การจัดการพื้นที่ของชุมชน

การจัดการพื้นที่ในชุมชนมีความสำคัญช่วยให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยมีทั้งพื้นที่ที่เป็นทางการและพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ เพื่อให้ชุมชนรู้สึกว่าจะสามารถมีปฏิสัมพันธ์กัน ได้ทุกที่ในชุมชนและให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันบ่อยมากขึ้น โดยได้เสนอแนะแนวทางในการจัดการพื้นที่ทำกิจกรรมในชุมชนดังนี้

(1) พื้นที่ที่เป็นทางการ– พื้นที่ทางการในชุมชน คือ พื้นที่ส่วนกลางที่จัดไว้เพื่อทำกิจกรรมของชุมชนโดยเฉพาะ ได้แก่ ศูนย์ประชุม ศูนย์การเรียนรู้ ลานเอนกประสงค์ สนามเด็กเล่น เป็นต้น โดยจัดการให้พื้นที่ดังกล่าวได้ใช้ประโยชน์หลากหลาย เช่น สามารถใช้ศูนย์ประชุมหรือศูนย์เรียนรู้เป็นที่สำหรับเด็กมาทำการบ้านร่วมกัน และจัดการพื้นที่ให้สามารถรองรับการใช้ประโยชน์ของคนทุกกลุ่มในชุมชน เช่น สนามเด็กเล่น สามารถจัดให้ใช้ประโยชน์ทั้งเป็นที่ให้เด็กเล่นและเป็นที่สำหรับออกกำลังกายของพ่อแม่ เป็นต้น เพื่อเปิดกว้างให้ใช้ประโยชน์พื้นที่ส่วนกลางได้ทั่วถึงโดยคนในชุมชนต้องสามารถใช้พื้นที่ส่วนกลางได้ทุกเวลาที่ต้องการ จะต้องไม่มีการปิดใส่กุญแจหรือปิดกั้นการใช้พื้นที่ส่วนกลางอย่างเด็ดขาด และให้มีการผลัดเปลี่ยนเวรในการทำความสะอาดพื้นที่ส่วนกลางของทุกครัวเรือนเพื่อให้เกิดความรู้เป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกัน

(2) พื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ – พื้นที่ทำกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ คือ พื้นที่ซึ่งไม่ได้จัดไว้เพื่อทำกิจกรรมแต่กลับใช้ประโยชน์ในการจัดกิจกรรม เช่น ถนนหน้าบ้าน ร้านค้า พื้นที่ริมคลอง ม้านั่งหน้าบ้าน เป็นต้น พื้นที่ที่ไม่เป็นทางการอาจเป็นพื้นที่ส่วนกลางหรือพื้นที่ส่วนบุคคลของแต่ละครัวเรือนแต่ก็สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการทำกิจกรรมของชุมชนได้ เช่น การจัดงานวันเกิดที่ถนนหน้าบ้าน การจับกลุ่มสนทนาที่ร้านค้าในชุมชน การจัดงานสังสรรค์ที่พื้นที่ริมคลอง เป็นต้น โดยการจัดให้มีการดูแลรักษาความสะอาดพื้นที่ มีการตอบแทนเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เจ้าของพื้นที่ทำกิจกรรม และมีการผลัดเปลี่ยนการใช้พื้นที่ให้กระจายทั่วถึงทุกจุดในชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและจัดการพื้นที่ให้ใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย

(3) การตั้งชื่อพื้นที่ในชุมชน - เพื่อสร้างให้เกิดความรู้สึกอยากมาใช้พื้นที่ทำกิจกรรม และสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ร่วมกัน (sense of belonging) ด้วยการตั้งชื่อพื้นที่ในชุมชน ทั้งพื้นที่ที่เป็นทางการและพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ศาลารวมใจ ลานกีฬาชาวเรา สวนหย่อมพร้อมใจ เป็นต้น

(4) การเอื้อเฟื้อพื้นที่ในชุมชนเพื่อสาธารณะประโยชน์ - โดยให้ชุมชนอื่น ๆ ในเครือข่ายมีใช้สถานที่ในการประชุมหรือเรียนรู้ การแบ่งปันพื้นที่สนามเด็กเล่นให้เด็กที่อาศัยบริเวณใกล้เคียงได้ใช้ประโยชน์ร่วมด้วย เป็นต้น

(5) การกระจายจุดทำกิจกรรมให้ทั่วพื้นที่ของชุมชน - โดยการเวียนเปลี่ยนพื้นที่ทำกิจกรรมให้ทุกพื้นที่ได้ใช้ประโยชน์จากทุกกลุ่มในชุมชน โดยจัดการให้มีการสลับสับเปลี่ยนตลอดปี ทั้งพื้นที่ที่เป็นทางการและพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ

(6) การปรับทัศนียภาพของพื้นที่ในเอื้อต่อการทำกิจกรรม - การจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น การจัดหาที่นั่ง ที่บังแดด และกันฝน การจัดหาอุปกรณ์ตกแต่งเพื่อสร้างบรรยากาศในการทำกิจกรรมและในการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกอยากใช้พื้นที่ส่วนกลาง เพื่อให้เกิดการใช้พื้นที่ส่วนกลางร่วมกันมากขึ้น

6.1.3 การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน

แนวทางการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนโดยการให้โอกาสทุกกลุ่มขับเคลื่อนการพัฒนาาร่วมกันแบบหน้ากระดาน โดยแบ่งหน้าที่ให้ตามความถนัด ทั้งนี้สามารถแบ่งกลุ่มคนในชุมชนได้ดังนี้ กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ กลุ่มคนวัยทำงาน กลุ่มผู้หญิงและแม่บ้าน และ กลุ่มผู้สูงอายุ โดยแต่ละกลุ่มมีบทบาทในชุมชนต่างกัน เช่น บทบาทการเป็นสมาชิกชุมชน อาสาสมัคร และแกนนำชุมชน เป็นต้น การวิจัยนี้ได้เสนอแนะการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนแต่ละกลุ่ม ดังนี้

(1) กลุ่มอาสาสมัคร - เสริมสร้างศักยภาพให้กลุ่มอาสาสมัครด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ในการพัฒนาชุมชน ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยการให้อาสาสมัครเข้ารับการฝึกอบรม ฝึกปฏิบัติ และให้โอกาสได้ทดลองการทำงานจริงเพื่อสร้างเสริมองค์ความรู้และประสบการณ์ และจัดการให้เกิดการหมุนเวียนของการทำหน้าที่เป็นอาสาสมัครของคนในชุมชน โดยการจัดตารางการทำงานของชุมชนและให้กลุ่มอาสาสมัครสลับเปลี่ยนกัน เสนอตัวเข้าทำงานตามเวลาที่ตนเองสะดวก รวมถึงการจัดสวัสดิการของกลุ่มอาสาสมัครอย่างเหมาะสม เช่น ค่าเดินทาง ค่าอาหาร ค่าอุปกรณ์ เป็นต้น

(2) กลุ่มผู้สูงอายุ - ให้โอกาสกลุ่มผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามกำลังความสามารถ เช่น การตั้งกลุ่มหรือชมรมผู้สูงอายุในเครือข่ายองค์กรชุมชน อาทิ กลุ่มผู้สูงอายุดูแลสุขภาพ เพื่อรวมกลุ่มกันดูแลสุขภาพของตนเอง โดยการร่วมกันออกกำลังกาย การตรวจสุขภาพประจำปี โดยขอรับการสนับสนุนจากหน่วยงานท้องถิ่น การร่วมกันทำกิจกรรม

ยามว่าง เช่น ปลูกต้นไม้หรือพืชผักสวนครัว และให้เยาวชนนำไปจำหน่ายเพื่อให้มีรายได้เสริม นอกจากนี้ ผู้สูงอายุยังสามารถช่วยปลูกฝังเด็กในเยาวชนและช่วยเป็นหูเป็นตาในการสอดส่องดูแลความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชน ช่วยดูแลเด็กและเยาวชนในยามที่พ่อแม่ไปทำงาน ทั้งนี้ชุมชนจะต้องมีการจัดสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ เช่น การช่วยเหลือด้านค่าครองชีพและค่ารักษาพยาบาล หรืออำนวยความสะดวกให้ผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปทำการจดทะเบียนขอรับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ¹จากภาครัฐ การให้ความรู้ผู้สูงอายุในการดูแลสุขภาพตนเอง การจัดพื้นที่ในชุมชนให้เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ของผู้สูงอายุโดยเฉพาะพื้นที่ส่วนกลาง เป็นต้น

(3) กลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ – การจัดให้มีการรวมกลุ่มของเยาวชน เช่น การจัดตั้งเครือข่ายเยาวชนเพื่อการพัฒนา เพื่อส่งเสริมการดำเนินงานของชุมชน โดยมอบหมายหน้าที่ให้เยาวชน เช่น แกนนำกลุ่มเยาวชน เลขานุการกลุ่มเยาวชน อาสาสมัครกลุ่มเยาวชน ฝ่ายสวัสดิการกลุ่มเยาวชน และการรวมกลุ่มออมทรัพย์ของเยาวชนเพื่อฝึกอบรมวินัยและประสบการณ์ในการบริหารจัดการระบบบัญชีให้กับเด็กและเยาวชน เป็นต้น นอกจากนี้ การวางแผนเพื่อพัฒนาเยาวชนคนรุ่นใหม่ของชุมชนให้มีทักษะในการพัฒนา ซึ่งเป็นการวางแผนในระยะยาวและต้องดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยการให้โอกาสคนรุ่นใหม่ได้มีบทบาทในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน เตรียมการฝึกให้เยาวชนมีประสบการณ์สามารถสานต่อจากรุ่นแรกได้ โดยการการถ่ายทอดองค์ความรู้และประสบการณ์และให้เยาวชนฝึกปฏิบัติ เช่น เป็นเจ้าหน้าที่สำรวจ ผู้ช่วยอาสาสมัครให้เข้าร่วมประชุม พาไปศึกษาดูงานที่ชุมชนอื่น เป็นต้น รวมถึงการปลูกฝังจิตสำนึกให้เด็กและเยาวชนและการจัดกิจกรรมต่าง ๆ (ดูในหัวข้อการทำกิจกรรมเฉพาะกลุ่ม)

(4) กลุ่มผู้หญิงและแม่บ้าน – ส่งเสริมบทบาทของกลุ่มผู้หญิงและแม่บ้าน เช่น การรวมกลุ่มของแม่บ้านในการพัฒนาอาชีพเสริม การฝึกอบรมกลุ่มแม่บ้านในการทำวิสาหกิจชุมชน (ดูในหัวข้อวิสาหกิจชุมชน) การรวมกลุ่มแม่บ้านในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นต้น โดยการใช้เวลาว่างจากการทำงานบ้านมารวมกลุ่มกันเพื่อเรียนรู้ด้านต่าง ๆ เช่น เรียนรู้วิธีการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยขอการสนับสนุนจากหน่วยงานท้องถิ่นในการหาตลาดให้กับสินค้าของชุมชน และการฝึกทักษะในการสร้างอาชีพเสริม เช่น เรียนนวดแผนโบราณ ฝึกงานเย็บปักและหัตถกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ สามารถส่งเสริมบทบาทของสตรีในการเป็นอาสาสมัครด้านสาธารณสุขและสวัสดิการต่าง ๆ ส่งเสริมบทบาทของสตรีในการประสานกับเครือข่ายและการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในชุมชน เป็นต้น

¹ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ คือ เงินที่รัฐสงเคราะห์ให้แก่ผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปและมีคุณสมบัติตามเกณฑ์ที่กำหนด โดยหน่วยงานท้องถิ่นเป็นผู้จัดสรรให้เดือนละ 500 บาท แบ่งจ่ายเป็นงวดๆ ละ 6 เดือน (ปีละ 2 ครั้ง)

6.1.4 การสร้างองค์ความรู้ของชุมชน

การสร้างองค์ความรู้ให้กับคนในชุมชนเป็นการพัฒนาบุคคลากรของชุมชน โดยกระบวนการสร้างองค์ความรู้และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้คนในชุมชนมีศักยภาพและมีความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถพึ่งตนเองได้และเป็นการสร้างทุนทางสังคม (social capital) โดยได้เสนอแนะแนวทางการสร้างองค์ความรู้โดยอาศัยแนวคิดกระบวนการสร้างองค์ความรู้ (SECI model) ของ Nonaka และ Takeuchi โดยมีกระบวนการสร้างองค์ความรู้ 4 ขั้นตอนดังนี้ (Nonaka and Takeuchi, 2007)

(1) การถ่ายทอดความรู้ - (Socialization) โดยการนำประสบการณ์ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (tacit knowledge) ไปถ่ายทอดหรือแบ่งปันความรู้ในฐานะที่เลี้ยง วิทยากรบรรยาย และต่อยอดให้เกิดเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนและเครือข่าย ทั้งนี้การถ่ายทอดความรู้จะต้องดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยการฝึกทักษะของคนในชุมชนในการสื่อสารกับผู้อื่นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การพูดหรือบรรยาย การแนะนำ การสาธิต การสอน การฝึกงาน การฝึกหัด เป็นต้น และการจัดให้ผู้ที่มีองค์ความรู้และประสบการณ์ในชุมชนมีโอกาสนำความรู้ที่นอกออกไปเผยแพร่ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การผลัดเปลี่ยนให้ได้ลงทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงหรือวิทยากรบรรยาย และการจัดสนทนา กลุ่มย่อยแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ การจัดตั้งศูนย์ข้อมูลข่าวสารหรือศูนย์การเรียนรู้ นอกจากนี้ยังสามารถถ่ายทอดโดยการทำสื่อวีดิทัศน์เพื่อแสดงให้เห็นภาพในการพัฒนาชัดเจนขึ้น และการจัดตั้งคณะที่ปรึกษาเครือข่ายชุมชนเพื่อให้คำแนะนำแก่ชุมชนอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นการนำความรู้มาใช้ประโยชน์ด้วยการถ่ายทอดหรือเผยแพร่

(2) การเผยแพร่ความรู้ (externalization) - โดยชุมชนสามารถนำความรู้ที่มีอยู่มาสรุปรวบรวมให้ออกมาในรูปของ คู่มือการปฏิบัติงาน หนังสือสรุปรวบรวมความรู้และประสบการณ์ในการพัฒนาของชุมชนต้นแบบ โดยวิธีการรวบรวมและเผยแพร่ทำโดยการสรุปประสบการณ์ในการพัฒนาที่ผ่านมาของชุมชนจากการถ่ายทอดที่เป็นภาษาชาวบ้าน มารวบรวมเป็นเพื่อการเผยแพร่ เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสารทางวิชาการ รายงานการดำเนินงาน การบันทึกเสียงหรือภาพ เป็นต้น รวมถึงการแปลเป็นภาษาอังกฤษสำหรับเผยแพร่ให้ชาวต่างชาติได้เรียนรู้ประสบการณ์ในการพัฒนาชุมชน เพื่อเป็นการขยายขอบเขตในการเรียนรู้ออกไปอย่างกว้างขวาง

(3) การรวบรวมความรู้ (combination) - โดยการรวบรวมความรู้และประสบการณ์จากผู้ที่มีองค์ความรู้และประสบการณ์หลาย ๆ ชุมชน โดยการจัดประชุมสัมมนาชุมชนต้นแบบ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือการจัดเวทีสาธารณะ การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ

(workshop) และการพบปะกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และทัศนคติในการพัฒนาชุมชน เพื่อนำความรู้ที่หลากหลายมารวบรวมเป็นส่วนหนึ่งเกลียวความรู้ (knowledge spiral) ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางในการจัดการความรู้ตามแนวคิดของ Nonaka และ Takeuchi เพื่อจัดการให้ความรู้ที่รวบรวมมาเป็นระบบและนำไปสู่การสังเคราะห์ออกมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาชุมชนในขั้นต่อไป

(4) การนำความรู้ไปลงมือปฏิบัติ (internalization) – เป็นการนำเอาความรู้ที่ได้มาใหม่มาใช้ประโยชน์จนกลายเป็นความรู้ของตนเอง ซึ่งเป็นการฝังความรู้ภายในตัวเองจนกลายเป็นทรัพย์สินทางปัญญา (knowledge asset) ที่มีค่าต่อการพัฒนาชุมชน โดยการนำความรู้ที่ได้จากการรวบรวมมาใช้เป็นประโยชน์โดยการลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (learning by doing) เช่น การนำความรู้มาเป็นบทเรียนเพื่อปรับปรุงแก้ไขในการพัฒนาชุมชนตนเอง การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อฝังความรู้ให้กับสมาชิกในชุมชน การนำความรู้และประสบการณ์ของชุมชนอื่น ๆ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาจนฝังเป็นความรู้และประสบการณ์ของชุมชนตนเอง และการที่สมาชิกชุมชนนำประสบการณ์ที่แก่นำรวบรวมไว้มาปฏิบัติจนเกิดเป็นความรู้ของสมาชิกคนนั้น เป็นต้น ทั้งนี้การนำความรู้มาปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์จะต้องทำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้การต่อยอดองค์ความรู้ของคนในชุมชนและการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน

6.1.5 การแก้ไขความยากจนของชุมชน

แนวทางในการลดความยากจนสามารถแก้ไขได้โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน และการสนับสนุนจากภายนอก โดยมีข้อเสนอแนะแนวทางในการดำเนินงานดังนี้

(1) การทำบัญชีครัวเรือน – โดยการจดบันทึกรายรับ รายจ่ายในแต่ละเดือน เพื่อให้สามารถควบคุมรายจ่ายของครัวเรือน สามารถตรวจสอบการใช้เงินที่สิ้นเปลือง เพื่อลดการจ่ายที่ไม่เกิดประโยชน์ ลดสาเหตุการเป็นหนี้และสามารถเป็นเครื่องมือวัดความมีระเบียบวินัยของชุมชน และสามารถใช้เป็นหลักประกันกับหน่วยงาน เพื่อขอรับการสนับสนุน

(2) การวางแผนการใช้จ่ายของครัวเรือน – โดยการวางแผนว่าในรอบหนึ่งเดือนจะใช้จ่ายเงินทำประโยชน์อะไรบ้าง โดยนำรายได้มาแบ่งเป็นส่วน ๆ อันได้แก่ 1) ส่วนที่ใช้ผ่อนชำระหนี้สิน 2) ส่วนค่าใช้จ่ายประจำ เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าเดินทาง ค่าอาหาร 3) ส่วนเก็บออม และ 4) ส่วนค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่ารักษาพยาบาล ค่าเล่าเรียน เป็นต้น นอกจากนี้ การวางแผนการใช้จ่ายเงินใน

รอบหนึ่งปี โดยการนำรายได้ของทั้งปีมาคำนวณว่าในหนึ่งปีสามารถเก็บออมได้สัดส่วนเท่าไร เพื่อการวางแผนการใช้จ่ายเงินในปีต่อไปให้สามารถมีเงินออมเพิ่มขึ้น และลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นลง

(3) การจัดการระบบสหกรณ์และการออมทรัพย์ของชุมชน – โดยการปฏิบัติตามระเบียบในการออมทรัพย์และซื้อสัตย์กับตัวเองในการแบ่งเงินรายได้ส่วนหนึ่งสำหรับออมทรัพย์อย่างสม่ำเสมอ ส่วนดอกผลที่ได้จากการบริหารระบบสหกรณ์สามารถให้นำมาจัดเป็นสวัสดิการชุมชนและเป็นแหล่งเงินทุนกู้ยืมยามจำเป็นแก่สมาชิก เช่น ค่าเล่าเรียน ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น การบริหารรายได้ของสหกรณ์เพื่อให้เกิดประโยชน์หมุนเวียนของเงินในชุมชน เช่น ทุนกู้ยืมในการพัฒนาอาชีพเสริมของกลุ่มแม่บ้าน การที่สหกรณ์ลงทุนประกอบวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างรายได้ เป็นต้น นอกจากนี้จะต้องมีการประสานความร่วมมือกับกรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมตรวจสอบบัญชีสหกรณ์ เพื่อพัฒนาศักยภาพในการบริหารระบบสหกรณ์ชุมชนและเกิดการตรวจสอบความโปร่งใสของการดำเนินงาน

(4) การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน² (community enterprise) - จัดให้มีการเรียนรู้วิธีการดำเนินวิสาหกิจชุมชน ส่งเสริมการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนโดยการรวมกลุ่มของแม่บ้าน เช่น บริการนวดแผนโบราณ การผลิตและจำหน่ายหมักน้ำชีวภาพที่ใช้บำบัดน้ำคลองที่เน่าเสีย การบริการดูแลเด็ก การผลิตสินค้าใช้เองภายในชุมชน เช่น สบู่ แชมพู น้ำยาล้างจาน น้ำยาปรับผ้านุ่ม เป็นต้น เมื่อเหลือสามารถนำไปขายสร้างรายได้เสริมและลดการซื้อสินค้าจากภายนอกเท่ากับเป็นการลดรายจ่ายของครัวเรือน โดยใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ทุนด้านกำลังคน ทุนภูมิปัญญา และเงินทุนจากสหกรณ์หรือการออมทรัพย์ เป็นต้น รวมถึงจะต้องมีการประสานความร่วมมือในระดับเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในการจัดฝึกอบรมเสริมทักษะในการประกอบอาชีพเสริมและการประกอบวิสาหกิจชุมชน

² วิสาหกิจชุมชน (community enterprise) หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัวชุมชนและระหว่างชุมชน (สำนักงานเลขาธิการ คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน,2551)

6.1.6 การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ

การประสานการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับชุมชน เพื่อให้เกิดการทำงานในแนวราบ (horizontal) โดยให้หน่วยงานท้องถิ่นมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุน (supporter) โดยเสนอแนะแนวทางในการดำเนินงานดังนี้

(1) สนับสนุนการรวบรวมองค์ความรู้และประสบการณ์ของชุมชน - เสนอให้พอช. หน่วยงานท้องถิ่นและองค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ (knowledge management) ร่วมกันสนับสนุนชุมชนในการรวบรวมองค์ความรู้และการเผยแพร่ความรู้ (คู่มือหรือข้อสรุปองค์ความรู้ของชุมชน) โดยให้หน่วยงานสนับสนุนทางด้านงบประมาณที่ใช้ในการทำกิจกรรมใด ๆ ที่ส่งเสริมให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ของชุมชน เช่น ค่าจัดพิมพ์หนังสือ/จัดเวที ค่าบริหารจัดการ และเบี้ยเลี้ยงต่าง ๆ เป็นต้น การช่วยประชาสัมพันธ์และประสานงาน รวมถึงอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ อาทิ บุคลากร อุปกรณ์ และสถานที่ เป็นต้น

(2) ส่งเสริมสวัสดิการชุมชน – เสนอให้หน่วยงานท้องถิ่นจัดโครงการในด้านดูแลสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน โดยจัดให้มีการตรวจสุขภาพประจำปี และให้เจ้าหน้าที่มาแนะนำการดูแลสุขภาพของตนเองให้คนในชุมชน อำนวยความสะดวกในการจดทะเบียนและรับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ คนพิการ ประสานหน่วยงานสาธารณสุขมาฉีดวัคซีนให้เด็กในชุมชน ในด้านความปลอดภัยเสนอโครงการเตรียมความพร้อมต่อการเกิดอัคคีภัย โดยให้เจ้าหน้าที่มาแนะนำคนในชุมชนให้มีการวางแผนรับมือกับการเกิดไฟไหม้และชักซ้อมคนในชุมชนให้สามารถรับกับสถานการณ์ไฟไหม้ เช่น กำหนดจุดรวมคน โดยเฉพาะเด็กและคนชรา การตรวจสอบอุปกรณ์ที่ใช้ดับเพลิงให้พร้อมใช้การอยู่เสมอ เป็นต้น รวมถึงการเฝ้าระวังเหตุร้ายอื่น ๆ

(3) ส่งเสริมการจัดเก็บข้อมูลชุมชน – เสนอให้พอช. และหน่วยงานท้องถิ่นร่วมกันสนับสนุนชุมชนในการจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานเพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนา เช่น ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน อาทิ จำนวนสมาชิก จำนวนครัวเรือน จำนวนคนในครัวเรือน อายุ เพศ การศึกษา อาชีพ รายได้ รายจ่าย ภาระหนี้สิน ระยะเวลาอยู่อาศัยในชุมชน เป็นต้น ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เช่น สภาพการทำงานของสาธารณูปโภคในชุมชน เพื่อประเมินว่าต้องบำรุงหรือซ่อมแซมหรือไม่ ข้อมูลสุขภาพอนามัยของคนในชุมชน การได้รับบริการพื้นฐานของชุมชน เป็นต้น และข้อมูลเชิงลึกของชุมชน เช่น วิถีชีวิตชุมชน ความสัมพันธ์ ทศนคติ และปัญหาของชุมชน ข้อมูลการดำเนินงานของชุมชน เช่น ผลการดำเนินงาน/จำนวนโครงการที่ทำในแต่ละปี จำนวนเงินออม การผ่อนส่งค่างวดที่อยู่อาศัยให้สหกรณ์ เป็นต้น เพื่อให้การเข้าใจสถานการณ์ของชุมชนและนำไปสู่การป้องกันและแก้ไข

ร่วมกัน โดยเสนอให้พอช. และหน่วยงานท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุนการจัดเก็บข้อมูลและประมวลผลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ โดยทำการปรับปรุงข้อมูลทุก ๆ ปี รวมถึงสนับสนุนด้านงบประมาณเครื่องมือและบุคลากรในการเก็บข้อมูล

6.1.7 การพัฒนาระบบบริหารจัดการชุมชน

การพัฒนาระบบบริหารจัดการชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีข้อเสนอแนะแนวทางในปรับโครงสร้างการบริหารจัดการชุมชนดังนี้

(1) การบริหารจัดการบุคคลากรสำรอง - เสนอให้มีการเพิ่มอัตราของผู้ทำหน้าที่แกนนำชุมชนให้มากขึ้น โดยแบ่งเป็นที่มงานหลักและที่มงานสำรอง และผลัดเปลี่ยนกันทำหน้าที่เพื่อแก้ไขข้อจำกัดด้านเวลา เพราะนอกจากนี้ทำหน้าที่บริหารจัดการงานของชุมชนแล้วแกนนำแต่ละคนต้องประกอบอาชีพของตนเองด้วย

(2) การพัฒนาบุคคลากรในระดับเครือข่าย - การบริหารจัดการให้มีบุคคลากรที่ทำงานประสานกับเครือข่ายมากขึ้น โดยให้มีการผลัดเปลี่ยนคนะทำงานประสานกับเครือข่ายเพื่อให้คนในชุมชนได้มีการเรียนรู้การทำงานของคนเครือข่ายอย่างทั่วถึง และสร้างบุคคลากรรุ่นใหม่มาสานต่อการดำเนินงานในระดับเครือข่าย โดยให้มาร่วมทำงานกับคนะทำงานชุดหลัก เพื่อเตรียมความพร้อมและฝึกทักษะบุคคลากรรุ่นใหม่ของชุมชน

(3) การบริหารจัดการร่วมกับหน่วยงานรัฐ - โดยให้ทำงานร่วมกับหน่วยงานของภาครัฐหรือองค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชนในการแก้ไขปัญหาเพื่อเพิ่มอำนาจการบริหารจัดการในแนวดิ่ง (vertical) โดยการประสานความร่วมมือ ขอรับการสนับสนุน และการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น การทำโครงการเรียนรู้ร่วมกันด้วยการจัดเวทีแลกเปลี่ยน โดยใช้บุคคลากรและสถานที่ในชุมชน หน่วยงานเป็นผู้สนับสนุนอุปกรณ์ งบประมาณ และช่วยประชาสัมพันธ์ หรือโครงการรวบรวมองค์ความรู้ของชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ หน่วยงานเป็นผู้อำนวยความสะดวกช่วยนำความรู้ไปเผยแพร่ผ่านระบบอินเทอร์เน็ต พิมพ์หนังสือเพื่อให้หน่วยงานในพื้นที่อื่นแจกจ่ายให้ชุมชนในพื้นที่ของตนเอง เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กรวม

(4) วิธีการแจ้งข่าวสารในชุมชน - เสนอให้มีการแจ้งข้อมูลข่าวสารด้วยวิธีการสื่อสารสองทาง ได้แก่ การแจ้งในที่ประชุม การสนทนาพูดคุย การบอกต่อ การใช้ร้านค้าเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น ควบคู่ไปกับการแจ้งข้อมูลข่าวสารด้วยวิธีการสื่อสารทางเดียว ได้แก่ การประกาศกระจายเสียง การปิดป้ายประกาศ การส่งจดหมายเวียน เป็นต้น โดยทำควบคู่กันอย่าง

ต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นและทัศนคติของชุมชนที่นำไปสู่การวางแผนในการบริหารจัดการและทำงานร่วมกัน

6.2 ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยขั้นต่อไป

การวิจัยนี้ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาของชุมชนนำร่อง เพื่อหาปัจจัยเสี่ยงที่ทำให้เกิดความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาชุมชน ซึ่งข้อค้นพบของการวิจัยนี้สามารถเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนคนจนเมือง เพื่อเป็นบทเรียนและกรณีตัวอย่างในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยได้เสนอแนะแนวทางในการศึกษาขั้นต่อไป ดังนี้

6.2.1 ข้อเสนอสำหรับการศึกษาวิจัยในขั้นต่อไป

1. เสนอให้มีการศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางในการปฏิบัติเพื่อพัฒนาศักยภาพและองค์ความรู้ของคนในชุมชน และการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรบุคคลในชุมชนผู้มีรายได้น้อย เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในระบบเศรษฐกิจของยุคปัจจุบัน และบทบาทของภาวะผู้นำในสังคมคนจนเมือง
2. เสนอแนะให้มีการศึกษาวิจัยชุมชนที่ได้เรียนรู้กระบวนการดำเนินงานของชุมชนต้นแบบ เพื่อการเจริญรอยตามแบบการพัฒนาที่ประสบความสำเร็จ เพื่อค้นหาผลที่ได้จากการเรียนรู้บทเรียนจากต้นแบบและศึกษาประสิทธิภาพของแนวทางการพัฒนาที่ใช้ต้นแบบ (best practice) ในกระบวนการพัฒนาชุมชน
3. เสนอแนะให้มีการวิจัยในเรื่องการจัดการพื้นที่ภายในชุมชน เพื่อค้นหาความสำคัญของพื้นที่ชุมชน (community space) ว่ามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนอย่างไร และจะจัดการอย่างไรเพื่อให้พื้นที่ที่สามารถส่งเสริมการพัฒนาชุมชน การศึกษาการใช้ประโยชน์พื้นที่ในทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชน และการวิจัยเพื่อออกแบบพื้นที่ส่วนกลางของชุมชนผู้มีรายได้น้อย

6.2.2 คุณค่าของงานวิจัย

ในการศึกษานี้ได้แสดงถึงการเพิ่มคุณค่าและองค์ความรู้ใหม่ของการพัฒนาชุมชนสำหรับผู้มีรายได้น้อย โดยได้แสดงให้เห็นถึงข้อบ่งชี้ที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนซึ่งส่งผลต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนในการต่อยอดการพัฒนาในอนาคต

นอกเหนือจากผลการวิจัยและข้อเสนอแนะของการวิจัยในการศึกษาก่อนหน้านี้ ยังมีประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจซึ่งการวิจัยนี้ยังไม่ได้อธิบาย อันได้แก่ เรื่องวิธีการพัฒนาของคนในรุ่นถัดไปและการพัฒนาของคนรุ่นถัดไปกับการอยู่อาศัยในชุมชนที่พัฒนาด้วยตนเองให้ดียิ่งขึ้นไป ตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาองค์ความรู้ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาที่อยู่อาศัยและเมือง นอกจากนี้งานวิจัยนี้ยังไม่ได้อธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของผู้ยากไร้กับการสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็ง

ดังนั้นเพื่อให้เกิดการต่อยอดการพัฒนาชุมชนในขั้นต่อไป จึงเสนอแนะประเด็นดังกล่าวเพื่อให้เกิดการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ต่อยอดจากการวิจัยนี้ โดยสามารถนำองค์ความรู้จากการวิจัยนี้ไปใช้ประโยชน์ โดยงานวิจัยนี้สามารถเป็นส่วนหนึ่งสร้างให้เกิดองค์ความรู้และข้อบ่งชี้ที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนผู้มีรายได้น้อยของกรุงเทพมหานคร